

**A Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyét érintő dialektusok szerepe a helyi lakosok
identitásának konstruálásában, valamint attitűdjeik kialakulásában**

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	3
2. Elméleti keretek.....	4
2.1. Dialektológiai perspektíva.....	4
2.2. Szűkebb értelmezési keret, a perceptuális dialektológia.....	8
2.3. Attitűd és identitás a nyelv vonatkozásában.....	11
2.4. Nyelvjárások és a lingvicizmus.....	14
3. A kutatás módszertanának bemutatása.....	17
3.1. A dolgozat hipotézisei.....	17
3.2. A méréshez használt eszköz.....	18
3.3. A minta bemutatása.....	18
4. Eredmények.....	19
4.1. Dialektológiai ismeretek felmérése a borsodi lakosok körében.....	19
4.2. Nyelvjárások mértéke Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében.....	23
4.3. Tájszavak és színterek.....	24
4.4. Nyelvi alapon történő megbélyegzés a helyi lakosok körében.....	26
4.5. A borsodi lakosok nyelvjárásainak identitáskonstruáló szerepe.....	27
4.6. Attitűdvizsgálat a helyi nyelvjárásokat használók perspektívájából.....	28
5. Konklúzió, összegzés.....	30
6. Kitekintés.....	31
7. Bibliográfia.....	32

1. Bevezetés

A nyelvjáráskutatás a nyelvészet egyik kiemelten fontos területe, mely a nyelv térbeli tagolódását vizsgálja. A dialektológiai kutatások révén feltárhatóak azok a regionális nyelvi sajátosságok, amelyek a közösségi, kulturális és az egyéni identitás szempontjából is relevánsak.

Dolgozatom a Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében használatos nyelvjárásokkal kapcsolatban mérte fel a helyiek vélekedéseit. Vizsgálatom a perceptuális dialektológia keretére támaszkodva térképezte fel, hogy a nyelvhasználók számára mennyire identitásmeghatározó a nyelvváltozatuk, illetve, hogy valójában milyen nyelvjárásban beszélőként identifikálják magukat. Továbbá kérdés volt, hogy tudják-e pontosan milyen nyelvjárásban beszélnek, ez mennyire képezi a hétköznapi kommunikációjuknak a részét, milyen mértékben van jelen életükben, mennyire van hatással rájuk, valamint az is, hogy környezetükben hogyan élik meg ennek a használatát, éri-e őket megbélyegzés ebből adódóan.

Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye egy elmaradott, szegény régióként él a köztudatban, ezzel szemben szókincsbeli sokszínűsége népszerű, divatosá vált a közösségi médiában is. Influencerek, zenekarok, weboldalak figyeltek már fel rá, valamint számos tesztet, kérdőívet jelentetnek meg a tipikus borsodi szavakra fókuszálva, vagyis mindez azt mutatja, hogy a borsod környékén használt nyelvi elemek önmagában foglalkoztatják a nyelvhasználókat is.

Borsodi lakosként magam is felfigyeltem erre a színes lexikai repertoárra, amit ennek a térségnek a nyelvjárásai nyújtanak a használóinak, ugyanakkor olykor ez a lingvicizmus megtapasztalásával is együtt jár. Azért nélkülözhetetlen a kutatás által kijelölt kérdésekkel foglalkozni, mert „egy nyelv mindig egy kulturális mátrix része, [...] egy nyelv elpusztítása egyenértékű egy teljes identitás megsemmisítésével”, valamint „a nyelv elvesztése jelentősen megváltoztatja a csoport kultúráját, és végső soron eredeti jellegzetességeinek elvesztéséhez vezet” (Fishman 1973, hiv. Bartha 2018). Tehát lényeges a nyelv(járás) szempontjából az, hogy milyen attitűdöt alakítanak ki a használói, hiszen a vélemények képesek befolyásolni egy nyelv és annak változatainak sorsát, valamint a nyelvhasználók önazonosságának megteremtését. A dolgozat által is bebizonyosodott az, hogy a nyelvjárásoknak van identitáskonstruáló funkciójuk, ugyanakkor a különböző szinterek között van eltérés a helyi lakosok nyelvhasználatában, mely a nyelvi diszkriminációnak is köszönhető.

2. Elméleti keretek

2.1. Dialektológiai perspektíva

A nyelvtudomány egyik ága a dialektológia, mely a nyelvjárások kutatásával és vizsgálatával foglalkozik. Klasszikus értelmében nem más, mint „térképes eljárással bemutatni egy nagyobb területen vagy tájegységben a nyelvjárási szempontból eltérő fontosabb jelenségek területi megoszlását” (Kiss 2001: 65). Ez alapján a nyelvészet rendszerében a következőképpen kategorizálható: a nyelv térben, időben és a társadalom rétegeiben létezik, melyek három nagy területet képeznek a nyelvészetben belül, azaz a geolingvisztika (térnyelvészet), a kronolingvisztika (időnyelvészet) és a szociolingvisztika (társadalomnyelvészet) tudományait jelentik (Kiss 2001: 61, hivatkozva Rajsli 2012: 13). A dialektológia tehát a térnyelvészet része, mely a nyelvváltozatokat vizsgálja, elsődlegesen nyelvrostani és nyelvhasználati szempontból (Kiss 2012).

Az első dialektológiai kutatások mind nemzetközi, mind magyar viszonylatban csupán csak másfél évszázados múlttal rendelkeznek. „A nyelv(járás)i különbségek megfigyelése annyira hétköznapi jelenség, hogy egészen meglepőnek tűnik az a megállapítás, mely szerint a nyelvjárások szisztematikus tanulmányozására irányuló törekvések csupán a 19. század második felében kezdődnek el.” (Chambers–Trudgill 1998: 13, fordítva Jánk 2022: 53.) Tehát ebben a században kezdtek el felfigyelni nyelvészeti szempontból a nyelvet érintő területi változatosságokra, melyek a kutatás tárgyává váltak.

Kezdetben nyelvatlaszokat készítettek a kutatók az egyes területek nyelvileg történő feltérképezésére, melyek közül az egyik leghamarabb publikált tudományos dialektológiai kutatás Georg Wenker nevéhez köthető, aki 1881-ben jelentette meg a *Sprachatlas des Deutschen Reiches* című nyelvatlaszát. Ezen munkájához tanítók segítségét kérte, melyben az általa köznyelven írott német mondatokat kellett a pedagógusoknak a saját, helyi dialektusuk nyelvére átírni. Ez alapján készítette el azt a térképet, amelyen ábrázolta a német nyelv dialektusainak elhelyezkedését, felvázolta ezek területi eloszlását. (Jánk 2022: 53). Francia nyelvterületről Jules Gilliéron kutató munkája jelentős, melyet már nemcsak a nyelvföldrajz, a nyelvatlaszkészítés határozott meg, hanem a módszertan is. Franciaországban végezte a kutatásait kérdőíves módszerrel, melyben 639 települést érintett, melynek eredményei 1910-re jelentek meg (Jánk 2022: 53; Vargha 2017: 11).

Magyarországon is találunk példát már a 18. század második felétől a nyelvjárásokkal való foglalkozásra. Magyar viszonylatban az egyik legkorábbi nyelvészeti munka Sajnovics János 1770-ben megjelent *Demonstratio* című munkájához köthető, mely már említést tesz a

dilektológiáról is. Habár munkájának a középpontjában nem a nyelvjárások kutatása áll, mégis forrásként szolgálhatott a későbbi kutatásokhoz (lásd: Szíj 1994; Maticsák–Kelemen 2021: 406–7). Ezen túl Torkos Sándor 1857-ben ír a göcseji nyelvjárásról, melynek során különös tekintettel van a tájszavak iránt is (lásd: Torkos 1857: 403–17). Hazánkban a 20. század második felétől kezdődik el a nyelvjárások feltérképezése, melynek első eredményeként megszületett *A magyar nyelvjárások atlasza*. Az atlasz első része 1968-ban készült el (Benkő–Deme–Imre 1968), mely végül hat kötetre bővült, 396 kutatópontot foglalva magába. A dolgozat által kijelölt kutatási terület, azaz Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye ebből összesen 35 kutatópontot érintett, ahol Balogh Lajos és Végh József gyűjtötték össze a nyelvjárási adatokat (Benkő–Deme–Imre 1970). „Eddig ez a legteljesebb adattár, amely a magyar nyelv területi változatosságát térképlapokon mutatja be. *A magyar nyelvjárások atlasza* (a moldvai régió kivételével) megjeleníti a magyar nyelvterületet egészen található nyelvjárásokat.” (Pál 2022) A nyelvatlaszok tehát olyan térképlapokból állnak, amelyeken az adott terület nyelvi jelenségei vannak feltüntetve, mint például a hangalakok, szavak, szószerkezetek.

A kutatás eredményeként meghatározták Magyarországot, valamint a határon túli magyarság nyelvjárásait, melynek következtében 10 nyelvjárási régiót neveztek meg: nyugat-dunántúli nyelvjárási régió, közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régió, dél-dunántúli nyelvjárási régió, dél-alföldi nyelvjárási régió, palóc nyelvjárási régió, Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régió, északkeleti nyelvjárási régió, mezőségi nyelvjárási régió, székely nyelvjárási régió, valamint a moldvai nyelvjárási régió.

A dialektológia tudománya megállapította, hogy a nyelvjárások között rendszerszintű különbségek vannak, mely elősegítette magát a csoportosítást is. Ezek a különbségek, eltérések a térképre vetítve határokat rajzoltak ki, mely alapján elkülöníthetővé váltak a nyelvjárások (Kiss 2001: 72–74). Fontos kiemelni, hogy a vármegyehatárok nem esnek egybe a nyelvjárási régiók határaival, nincs közöttük átfedés, hiszen a nyelvjárási jelenségek a nyelvhasználók által más területekre is eljutnak. A nyelvjárásoknak tehát általában nincs éles határuk, szélesebb vagy keskenyebb sávban olvadnak össze. A jelenségek elterjedési területének a határát jelenséghatárnak, izoglosszának nevezzük. A dialektológusok ezt a határvonalat úgy állapítják meg, hogy ezeket a nyelvjárási adatokat térképen pontokkal jelölik, majd a pontok elhelyezkedéséből szemléletessé válik, hogy hol lesznek metszéspontok a dialektusok között, vagyis hol lesznek hasonlóságok. Ezeket a pontokat összekötik, melyek kimutatják az izoglosszákat. Van, ahol éles határok húzódnak és van, ahol szivárványszerűen olvadnak egybe a jelenségek (Cs. Nagy–N. Császi 2015: 29).

Mivel a legtöbb esetben nem húzható éles határ a nyelvjárások között, az átláthatóság érdekében három nyelvjárási alakulatot hoztak létre a nyelvészek az osztályozáshoz, azaz a helyi nyelvjárás, a nyelvjárás csoport, valamint a nyelvjárási régió kategóriáit (Kiefer 2015). A helyi nyelvjárások legfőbb eleme a rendszeres kommunikációs kapcsolatot fenntartó nyelvhasználók nyelvhasználata. Azok az emberek, akik egy kisközösséget alkotnak, nap mint nap közvetlenül kommunikálnak egymással, sokkal spontánabban, azonosabban kommunikálnak. Ilyen kisközösséget alkotnak például a falvak, kisebb települések, melyeknek a legegységesebb a nyelvhasználatuk. „Nyilvánvaló, minél kisebb területről van szó, annál valószínűbb a hasonló nyelvhasználat, tehát az azonos nyelvjárási csoportba tartozás, s minél nagyobb a terület, annál valószínűbb a nyelvhasználat nagyobb fokú eltérése, következésképpen egy másik nyelvjárási csoportba tartozás.” (Kiss 2001: 74) Teljesen homogén területről természetesen ez esetben sem lehet beszélni, viszont a helyi nyelvjárások állnak a legközelebb hozzá.

Ezzel szemben a nyelvjárás csoportokhoz több olyan település tartozik, melynek nyelvhasználói lazább, olykor szorosabb kapcsolatban állnak egymással. Kommunikációs értelemben még itt sem fedezhetünk fel lényeges eltéréseket a nyelvhasználatok között (Kiefer 2015), viszont ami megkülönbözteti a nyelvjárás csoportokat a helyi nyelvjárásoktól, hogy az előbbinél nincs beszélőközösségi normatudat (Dudics–Gazdag 2020: 25). Ez köszönhető annak is, hogy itt a kapcsolatok alapját általában valamilyen gazdasági, földrajzi adottságok adják, nem pedig a személyekkel való kapcsolat.

A legnagyobb nyelvjárási alakulat a nyelvjárási régió, melyek nyelvjárás csoportokból épülnek fel. Bizonyos nyelvjárási jelenségek együttes előfordulása jelöli ki ezeket a nyelvjárási régiókat. A magyar nyelv jelenleg tehát tíz nyelvjárási régióra osztható, s ebből a palóc, az északkeleti, valamint a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárások érintik Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyét, azonban nincs konkrét megállapodás arról, hogy a térség hova tartozik leginkább. A palóc nyelvjárás a Palócföldet érinti, mely „a Dunától és a Budapest-Cegléd-Szolnok vonaltól északra húzódik, a Vágtól keletre, egészen a Tiszáig és a Sajó-Hernád-medencéig” (Török 2023), tehát Magyarország északi, északnyugati részét, valamint Szlovákia déli részét jelenti. „A nyugati palóc, az északnyugati palóc, az Ipoly vidéki, a déli palóc, az Eger vidéki, a középpalóc, a keleti palóc és a Hernád vidéki nyelvjárástípus tartozik ide.” (Kiefer 2015) Ezek alapján tehát Borsod vármegye egy része is ide tartozik. Borsod déli területe a délkeleti palóchoz, míg a keleti palóchoz inkább a Hernád és vidéke csoport tartozik. A nyelvterület legfelismerhetőbb jegye az ajakrész hang és hosszú párja, de a délkeleti területre ezek sem jellemzőek. Ezeken túl kettőshangzókat,

diftongusokat, valamint gyakran kettős magánhangzókat is alkalmaznak (Cs. Nagy–N. Császi 2015: 105).

Az északkeleti nyelvjárás az, amelyik legközelebb áll a köznyelvhez, ugyanis Kazinczy Ferenc a nyelvújítás során ezt a nyelvjárást tette meg az irodalmi nyelvvé (Csetri 1985: 55). Nyelvjárás csoportjai közé a szabolcs-szatmári, a bereg-ugoc sai, az ungi és az észak-szilágyi nyelvjárások tartoznak (Török 2023). Magyarországon kívül még három országot érint, pontosabban Romániát, Ukrajnát és Szlovákiát (Tóth 2010: 7). Jellemzői közé tartozik az e-zés, a hangsúlyos szótag esetében a nyúlás, a záródó és nyílt kettőshangzók használata (É. Kiss–Gerstner–Hegedűs 2018). Balassa József szerint (1891: 70) “Zemplén megyében néhol az a palóczos sajátság is jelentkezik, hogy ú, ü helyett a szó végén ó, ő-t ejtenek”.

A Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régió területileg leginkább Hajdú-Bihar vármegyét jelenti, Debrecen, Balmazújváros, Nádudvar környékét, ezért is nevezik más néven a hortobágyi nyelvjárásnak, melyet a „hajdú-bihari, a közép-tiszántúli és a nyugat-kalotaszegi nyelvjárástípusok alkotják.” (Kiefer 2015) Jellemzője a zárt ě, a záródó kettőshangzók használata, az í-zés, az l, r, j hangok megnyújtása, valamint a hangsúlytalan szótagokban való rövidülés (Kiefer 2015; É. Kiss–Gerstner–Hegedűs 2018).

Kiefer Ferenc 2015-ös tanulmánya viszont sem az északkeleti, sem a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárás tekintetében nem beszél Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyéről, ugyanakkor a szomszédos vármegyéket érintő, azaz Hajdú-Bihar, valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye nyelvjárásai is biztosan hatással voltak és a mai napig vannak az helyi nyelvjárásra. A szakirodalom szerint a jelenlegi Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye északkeleti részén viszont van egy ötvözete az északkeleti, valamint a palóc nyelvjárástípusnak, amelyben együtt élnek a területekre jellemző nyelvjárási jelenségek (Cs. Nagy–N. Császi 2015: 112–114).

Ezzel szemben a köztudatban, illetve az interneten találkozhatunk olyan véleményekkel, amelyek Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyét az északkeleti nyelvjáráshoz sorolják. Dolgozatomnak nem célja eldönteni, hogy melyik nyelvjáráshoz tartoznak leginkább az egyes borsodi települések, viszont célja felderíteni azt, hogy a helyi nyelvhasználók hogyan is vélekednek saját nyelvjárásukról, miként identifikálják magukat a nyelvjárások tekintetében.

A dialektológia tehát nemcsak a nyelvi változatosság feltérképezését teszi lehetővé, hanem mélyebb társadalmi-kulturális összefüggések megértését is. A dolgozat által kijelölt

területet, azaz Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyét érintő nyelvjárások vizsgálata hozzájárul annak megértéséhez, hogy a helyi lakosok miként tekintenek a saját nyelvhasználatukra, hogyan erősíti vagy éppen gyengíti ez a nyelvjárás az identitásukat, és milyen attitűdöket vált ki belőlük. A dolgozat a kutatás során nem a hangtani, hanem a lexikológiai sajátosságokra épített, azaz a tájszavak használatának vizsgálatát helyezi előtérbe a perceptuális dialektológia kérdései felől.

2.2. Szűkebb értelmezési keret, a perceptuális dialektológia

Az 1900-as évek elején a dialektológia és a szociolingvisztika kölcsönhatásának köszönhetően született meg a perceptuális dialektológia, mely az antropológiai nyelvészet része, azaz az ember és nyelv közötti környezetről, a köztük lévő kölcsönhatásról beszélhetünk (Balázs–Takács 2009, hiv. Zimányi). A „népi nyelvészethez” tartozó első kutatások elsőként Japánban és Hollandiában jelentek meg. A tudomány tárgyát a nem nyelvészettel foglalkozók, a laikus nyelvhasználók nyelvről, a nyelvváltozatokról való vélekedéseinek a kutatását jelenti. Azt vizsgálja, hogy milyen szempontok alapján vélekednek a nyelvről a nyelvhasználók, avagy milyen jegyeket társítanak egy-egy nyelvváltozathoz (Jánk 2022: 56). A kutatók elsődleges célja az volt, hogy felmérjék a nyelvhasználók más nyelvváltozatokról alkotott benyomásait, vélekedéseit, hogy a sajátjukhoz képest azt hasonlónak, vagy éppen különbözőnek találják (Palander–Riionheimo–Koivisto 2018: 338–339). Az 1980-as években Preston munkásságának köszönhetően gyors fejlődésnek indult a perceptuális dialektológia tudománya. Ehhez egy módszert is kidolgozott, mely a következő lépésekből áll (Preston 2010: 90):

- 1) Térképalkotás: Ennek a módszernek a lényege az, hogy az adatközlők egy üres, vagy minimális részletekkel rendelkező térképet kapnak, melyre határokat állítanak fel az alapján, hogy szerintük hol lehet behatárolni egy-egy nyelvjárási régiót, ezek hol, milyen nagyságban helyezkednek el. Az egyéni válaszokat számítógépes eljárással általánosítják.
- 2) A különbség mértékének meghatározása: A válaszadók egytől négyig terjedő skálán rangsorolják a régiókat, ahol az egyes érték az azonosságot, a négyes pedig az értelmezhetetlenül különbözőt jelenti. Aszerint kell értékelni az adatközlőknek, hogy az otthoni környezetükben alkalmazott nyelvhasználattól az adott nyelvváltozat milyen mértékben tér el.

- 3) Helyesség és kellemesség szerinti értékelés: A válaszadók a régiókat a helyesség és kellemesség kategóriái alapján rangsorolják, mely alapvetően attitűdvizsgálatként szolgál.
- 4) Nyelvjárások azonosítása: Az adatközlők egy nyelvjáráskontinuumhoz tartozó hangfelvételeket hallgatnak meg, mely alapján a válaszadóknak minden egyes hangot egy-egy helyhez kell rendelniük aszerint, hogy véleményük szerint ez pontosan melyik dialektushoz tartozó hang volt.
- 5) Kvalitatív adatok gyűjtése: A válaszadókat az előbbi feladatok elvégzéséről kérdezik meg, melynek során egy nyitott beszélgetést folytatnak a nyelvváltozatokkal kapcsolatban, azok használóiról, valamint további kapcsolódó témákról (ford. saját).

Látható, hogy a perceptuális dialektológia a dialektológia, valamint a szociolingvisztika tudományát egyaránt ötvözi, melyet ez a modell is jól tükröz.

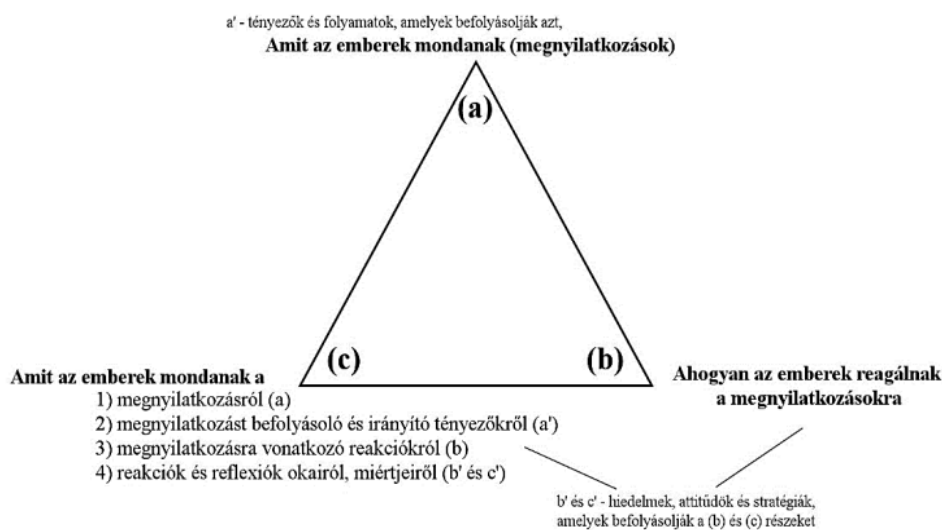
Magyarországon az első perceptuális dialektológiai kutatást a *Hol beszélnek legszebben magyarul?* címmel Imre Samu végezte 1963-ban, melyben azt vizsgálta, hogy a magyar nyelvhasználók mitől tartanak szépnek egy nyelvjárást, mit értenek a szép beszéd kifejezés alatt (Imre 1963: 279–83). A kutatása arra a végeredményre jutott, hogy leginkább a kiejtést vették viszonyítási alapnak a kutatásban résztvevő alanyok, azaz azt tartották szépnek, ha valaki hüen követte kiejtésben azt, ahogy az adott lexéma le van írva, tehát a *szép* melléknév jelen esetben a *helyes* melléknév szinonimájaként értelmeződött (lásd: Sándor 2015). A helyes kifejezést Imre Samu pedig kutatása alapján a sztenderdnek fordította, ennek megfelelően a sárospataki nyelvhasználók beszélnek a legszebben a megkérdezettek alapján, hiszen ezt a nyelvjárást tették meg köznyelvnek, még az 19. század elején (Baráth 2020).

Nagy László is körüljárja ezt a problémát, melynek keretén belül kérdőívvel vizsgálta az adatközlők véleményét arról, hogy szerintük hol beszélnek a legszebben és legcsúnyábban magyarul, valamint megkérte az adatközlőket, hogy egy térképen jelöljék is be ezeket a pontokat, és jellemezzék azon terület nyelvhasználatát. Kutatása arra is kitér, hogy igaz-e az, hogy a fővárosban élők szebben beszélnek, mint a vidéken élők. Összesen 168 adatközlő volt, de a relevancia miatt összesen 132 válaszból vonhatók le a következő megállapítások: 12 adatközlő válaszolta azt, hogy ezek a kérdések nem területfüggőek, 4 fő pedig azt, hogy mindenhol vannak, ahol szépen beszélnek, tehát ez nem egy bizonyos helyhez köthető, valamint egy fő szerint a kisebb falvakban fedezhető fel a legszebb beszéd. A többi válaszadó összesen 244 területet jelölt meg a kérdés megválaszolására, amelyben a legtöbben a dél-alföldi nyelvjárási régiót jelölték meg (N=100), másodikként a Tisza–körös-vidéki

nyelvjárási régiót (N=26), harmadikként pedig a palóc nyelvjárási régiót jelölték meg (N=25) (Nagy 2018: 69). Érdekes, hogy nem Budapest és környéke került az első helyre, hiszen a köztudatban gyakran jelenik meg az a gondolat, hogy a fővárosban és környékén beszélnek a legszebben, viszont ebben a kutatásban csupán a negyedik helyen áll (vö. Sándor 2015). Valamint az is megfigyelhető az eredményekből, hogy csak egy adatközlő szerint a tanultság függvényei a kérdések, ugyanakkor a hétköznapiakban azt tapasztalhatjuk, hogy sokkal többen vélekednek így (vö. Frang 2014: 36).

A perceptuális dialektológia egyik fontos vizsgálati területe a nyelvi ideológiák, melyek esetében „olyan gondolatokról (vagy azok rendszeréről) van szó, amelyek a nyelv működésével, a nyelvek vagy nyelvváltozatok egymáshoz való viszonyával, a nyelvi különbségekkel, a nyelvhasználókkal stb. kapcsolatos tények magyarázatára és igazolására szolgálnak. Ennél tágabb értelmezésben nyelvi ideológiának minősül bármilyen, nyelvhez köthető vélekedés” (Jánk 2014).

Az I. ábra demonstrálja azt, hogy ezek a vélemények, ideológiák hogyan is alakulnak ki. Ebben a rendszerben ábrázolva látható, hogy három fázisa van a nyelvről való vélekedések megszületésének. Leegyszerűsítve: A kommunikáció egy dinamikus folyamat. Az egyik fél megnyilatkozása a másik félből reflexiókat vált ki, mely lehet akár szóbeli, akár cselekvésbeli megnyilvánulás. Ez a reflexió ugyanakkor nem zárja le a kommunikációt, hiszen újabb válaszok érkeznek, amelyek tovább alakítják a folyamatot, mely egy végtelen láncolatot képez. Működnek a (b) és (c) pontok mögött háttér folyamatok, melyek hiedelmekből, attitűdökből, valamint különböző stratégiákból épülnek fel (Jánk 2022: 58).

I. ábra: a nyelvről való vélekedés gyakorlata elméletben (Preston 1999: 22 nyomán; ford. Jánk 2022: 57)

Az ember folyamatosan rendszerezi valamilyen módon a külvilágból érkező információit, s ezeket sokszor általánosítja, kivetíti új helyzetekre is. Sztereotípiákat alkot, felcímkéz mindent, azok alapján, amiket korábban tapasztalt. Ezek mentén a nyelvről, nyelvjárásokról, nyelvhasználókról is alkot véleményeket, még akkor is, ha nincs teljesen tudatában az adott jelenségnek, nem tud azokra konkrét magyarázatot adni. A laikus nyelvhasználóknak is van véleménye a nyelv jelenségeiről, melyből következtetéseket von le. A nyelvi diszkrimináció ilyen következtetésekből is kiindulhat, amikor helytelenül vonjuk le azokat, éppen ezért lényeges, hogy pozitív attitűdöt alakítsunk ki a nyelvjárásokkal kapcsolatban.

A dolgozat is szervesen kapcsolódik a perceptuális dialektológiához, hiszen célja volt, hogy felmérje a borsodi lakosok véleményét a saját nyelvjárásukról, valamint más nyelvjárásokról is. Elsődleges kérdés volt, hogy tudják-e az adatközlők, hogy mi a nyelvjárás, valamint, hogy ők maguk milyen nyelvjárásban beszélnek, miként identifikálják magukat. Ezt követően a nyelvhasználatukkal kapcsolatos szokásaikra, tapasztalataikra került a hangsúly, valamint meg kellett ítélniük, hogy a saját nyelvjárásuk, vagy más nyelvjárások szebbek-e, vagy sem.

2.3. Attitűd és identitás a nyelv vonatkozásában

Az attitűd maga olyan beállítódás, olyan kognitív reprezentáció, amely összegzi az attitűd tárgyával, azaz önmagunkkal, másokkal, tárgyakkal, cselekedetekkel kapcsolatos értékeléseinket (Albury 2020: 369; Szántóné 2022: 48). A nyelv is lehet maga az attitűdnek a tárgya, melynek során különböző nyelvekhez, nyelvjárásokhoz, kiejtésváltozatokhoz való viszonyulásunkat, a társadalomhoz és annak környezetéhez való alkalmazkodásunkat fejezzük ki (Márku 2011: 82). Ezek társadalmi, és nem nyelvi eredetűek, vagyis nem velünk született értékítéletek, hanem tapasztalatok útján, tanulás által keletkeznek. Hogy ki és hogyan vélekedik ezekről a kérdésekről, nagymértékben befolyásolja a társadalom szemlélete, hogy értéknek tekintünk egy nyelvi jelenséget, vagy nem, éppen ezért lehetséges, hogy a nyelvészetben is alapvető ez a kérdés, ezért is vannak ehhez kapcsolódó kutatások, felmérések. Például a szociolingvisztikában is hangsúlyos, hogy bizonyos nyelvi jelenségekre hogyan reagálnak a nyelvhasználók, avagy milyen attitűddel rendelkeznek ezek iránt (Jánk 2022: 54). A nyelvészet is nagy szerepet tulajdonít a nyelvi attitűdnek, hiszen szerepe a nyelvhasználatban jelentős, ugyanis alakítja a nyelvi tudatot, mely tágabb értelemben a beszélők nyelvekkel, szűkebb értelemben pedig a saját nyelvükkel, nyelvváltozatukkal

kapcsolatos ismereteiket jelenti (Kiss 2001: 211). Hat a nyelvi kompetenciára, a kommunikációs kompetenciára, valamint a metanyelvi kompetenciára is, mely utóbbinál az egyén és csoport anyanyelvéről, anyanyelvváltozatáról, mások nyelvhasználatáról való vélekedésről van szó, melynek alapján az egyén az adott nyelvi jelenséget szépnek, csúnyának, hasznosnak, vagy haszontalannak tartja (Dudics–Gazdag 2020: 40).

Itt lép fel az identitás kérdése, mely a nyelvvel szorosan összeköttetésben áll: „A nyelv minden másnál inkább jelzi, hová »tartozunk«, mivel a közösségi és egyéni identitás legtermészetesebb jele vagy szimbóluma” (Crystal 2003: 29). Egy egységet alkot tehát a nyelv, a társadalom, az identitás, nem lehet őket szétszedve, külön-külön vizsgálni. Éppen ezért fontos „tény, mely szerint kisebbségi beszélőközösségekben az anyanyelv jövője múlhat a nyelvhasználók nyelvi tudatosságán, nyelvi/nyelvjárási attitűdjén” (Kiss 1996, hiv. Danczi 2018: 7). Ha negatív beállítódással rendelkezünk saját anyanyelvünk iránt, akkor (főleg kisebbségi helyzetben) az identitásba beépülés elmaradása miatt, akár ki is kophat a beszélőközösség köréből az adott nyelvváltozat, vagy sérülhet az anyanyelv megtartása. Természetesen az attitűdöt is sok tényező befolyásolhatja, mint például a megbélyegzés, az anyanyelv stigmatizálása, amelynek negatív következményei is lehetnek, akár az identitás valamilyen szintű rongálását is előidézheti.

Mindemellett sok nyelvhasználó nincs tudatában annak, hogy pontosan mely nyelvváltozatot/nyelvváltozatokat beszél (Dudics–Gazdag 2020: 40–41). Gyakran fordul elő, hogy a beszélők nem tudják, hogy valójában ők maguk is nyelvjárásban beszélnek, s azt gondolják, hogy ők és a környezetük a köznyelvet beszélik. Az ilyen nyelvhasználók a nem köznyelvi alakokat inkább mások beszédében észlelik, míg a sajátjukat helyesnek vélik (Imre 1963: 279–83). Ugyanakkor a magyar lakosság többsége valamelyik nyelvjárást sajátítja el először (lásd: Kiss 2009: 87), annak ellenére, hogy abban a környezetben, ahová születik, ezt nem veszi észre, csak akkor ha másik nyelvterületre megy el, ahol egy másik nyelvjárási sajátosságot érzékel.

A standardizált nyelvekre igaz, mint amilyen a magyar is, hogy a köznyelv és a nyelvjárások folyamatos kölcsönhatásban állnak egymással, melyben a főszerep a köznyelvé, az átmenetet a köznyelv és a nyelvjárás között a regionális köznyelv képezi (Kiss 2002: 1). A köznyelvi hatásnak köszönhető az, hogy a nyelvjárások lassan közelítenek a standard felé, hiszen formális helyeken igyekeznek a köznyelvi formulákat alkalmazni, de a megszokott, otthoni környezetükben a nyelvjárást részesítik előnyben (Danczi 2018: 10). Tehát az sem mindegy, hogy nyelvhasználó milyen közegben kell hogy megszólaljon, hiszen a „nyelvváltozat ismerete és használata jobban biztosítja a társadalmi érvényesülést és

mobilitást, viszont a nem ismerete hátrányosan érintheti az egyén társadalmi helyzetét” (Sándor 2007: 233).

Felde Györgyi szerint a nyelvi ízlésvilágunk bázisát a szülői ház adja, mely az általános iskolai évek végére belénkívódik, de ez nem egy lezárt, alakíthatatlan állapotot jelöl (Felde 1992: 177). Központi szerepe van tehát az első szociális interakciós térnek, melyet a család képez (Jánk 2021: 2–6). Bernstein első tanulmánya is rámutatott erre, melyben a hangsúly a nyelvelsajátítási különbségeken van az alapján, hogy milyen társadalmi rétegbe születünk bele. A munkásosztálybeli gyermekek hátrányát vizsgálta a másodlagos szocializációs színtérben, azaz az iskolában, a középosztálybeli családok gyermekeihez képest. Kidolgozta a korlátozott kód és kidolgozott kód fogalmát, amelyről a következőket állapította meg: „Ahol a kódok kidolgozottak, ott a szocializáltnak nagyobb lehetősége van arra, hogy megértse saját szocializációja alapjait és így visszahasson arra a társadalmi rendre, amelyet elsajátított. Ahol a kódok korlátozottak, a szocializált nehezen fér hozzá szocializációja alapjaihoz, s így leszűkülhet a visszahatás tere.” (Bernstein 1971: 49)

Ugyanez az elmélet kivetíthető volna arra is, hogy milyen hátrányt jelent egy nyelvjárásban beszélőnek egy sztenderd nyelvre építő társadalomban megnyilvánulni. Egy nyelvjárásban beszélőnek ismernie kell a sztenderd nyelvváltozatot annak érdekében, hogy elkerülje a megbélyegzést, míg akinek a nyelve közelebb áll a köznyelvhez nem köteles a nyelvjárásokat megismerni, elsajátítani azokat. Ennek ellenére nagy eséllyel találkozni fognak a nyelvjárásokkal más nyelvhasználók által. Ebben az esetben a nyelvjárásban beszélő képességei mégis lentebb értékelődnek, ugyanis gyakran tévesen egyenlőségjelet teszünk a nyelvhasználat és az intelligencia között (Danczi 2018: 127).

A dolgozat címében is szereplő attitűd, identitás szavak a kutatás számára is kulcsfogalmakként szolgáltak, ugyanis célja volt, hogy felmérje a borsodi lakosok nyelvváltozatukkal, nyelvjárásukkal kapcsolatos benyomásaikat. Alapvető kérdés volt, hogy értéknek tekintik-e, büszkék-e a nyelvhasználatukra, vagy szégyellik azt. Az a kérdés is meghatározásra került, hogy milyen mértékben járul hozzá a nyelv az önazonosság megteremtéséhez, esetleg milyen károkat okozna az bennük, ha egyik napról a másikra egy új nyelvjárásban kellene beszélniük. A kérdéskör fontossága abban rejlik, hogy a nyelvjárás használata lehetőséget ad arra, hogy az egyének és közösségek kifejezzék hovatartozásukat, illetve megerősítsék saját identitásukat, mely a nyelvjárások jövője szempontjából is megkerülhetetlen.

2.4. Nyelvjárások és a lingvicizmus

Sokszor képezik a stigmatizáció tárgyát olyan tényezők, amelyek tőlünk független faktorok. „A stigma görög eredetű szó, alapvetően a testi megbélyegzést jelentette, mellyel az igazságszolgáltatás keretében a becsület elvesztését illették” (Kerekes 2011: 407). Ilyen lehet például a nem, a bőrszín, de a nyelv is. A lingvicizmus, avagy a nyelvi alapú diszkrimináció a nyelvi másságból fakadó megbélyegzést jelenti. Az a jelenség, amikor valaki hátrányos, vagy éppen előnyös megkülönböztetésben részesül nyelvhasználata miatt (Kontra 2005: 175–202). Mivel az emberek nagyobb százaléka beszél valamilyen nyelvjárásban, használ tájszavakat (amelyeket egy más nyelvváltozatot beszélő furcsának tarthat, akár ki is nevethet), ezért nagyobb a hátrányosan történő megkülönböztetés is. „A nyelvjárás (vagy sok esetben inkább: a nyelvjárásban beszélő ember) számos esetben karikatúrák, kabaréjelenetek tárgya, szereplője vagy épp a humorképzés eszköze. Ilyenkor a nyelvjárás gyakran a műveletlenség, az alacsony intelligencia, az iskolázatlanság szimbólumaként jelenik meg” (Jánk 2022: 51).

Érdekes ezt a kérdéskört a köznyelv felől megvizsgálni, azaz a sztenderd nyelvváltozat felől, viszont ennek a nyelvváltozatnak a körüljárása sok problémába ütközik, a szakirodalmak sem egységesek a fogalom meghatározásában. Az államnyelv, hivatalos nyelv és nemzeti nyelv fogalmak alapján Cseresnyési László (2004: 138) szerint közelebb kerülhetünk a sztenderd nyelvváltozat definíciójának meghatározásához. Ha az ország szó viszonyát vesszük alapul, akkor az államnyelv az, amely a jelenlegi törvények szerint a közigazgatás nyelve, vagyis az a nyelv, amelyen magukat a törvényeket is meghozzák. Emellett szokták többségi nyelvként is értelmezni, vagyis olyan nyelvnek, melyet az adott országon belül a legtöbben alkalmaznak. A hivatalos nyelv esetében nem szükséges országos szinten gondolkodni, mivel ez a terminus egy megadott szervezet, közeg által hivatalosan elfogadott nyelvére utal. Ezekkel szemben a nemzeti nyelv az egy sokkal szimbolikusabb terminus, hiszen ezt a nemzeti identitásunkkal színezzük ki. A három terminusból érzékelhető, hogy a hivatalosság, az adott nyelvközösség által legelfogadottabb nyelvváltozatról van szó, amelyet mindenki ért, amelyen keresztül kifejezhetjük az összetartozásunkat (Cseresnyési 2004: 138).

Egy magyarországi esemény kitűnően szemlélteti a standardizáció jelenségét: a 18. század végén, illetve a 19. század elején lezajlott nyelvújítás standardizálta a nyelvet azzal, hogy egy bizonyos nyelvjárást tett meg köznyelvvé Kazinczy Ferenc és köre. Ennek a folyamatnak köszönhetően kialakult a jog és a tudomány nyelve, valamint az akkori szóalkotási módoknak köszönhetően ma több mint tízezer szavunk ebből a korból való.

Nyelvjárásbeli szavakat is építettek be a köznyelvbe, ugyanakkor nem minden nyelvjárásból válogatva, közös megegyezés alapján, hanem többnyire az északkeleti nyelvjárásból válogatva azt (Csetri 1985: 55). Látjuk tehát, hogy a sztenderd is tulajdonképpen egy nyelvjárásból nőtte ki magát, és csupán a társadalmi tényezők, az aktuális nézetek alakították úgy, hogy ez legyen Magyarország köznyelve.

Lanstyák István (2015: 27–30) megközelítése szerint a standard fogalmának három lehetséges értelmezése van. Az első az a standard mint eszmény, amely azt jelzi, hogy ez a nyelvváltozat az összes többi fölött áll, azaz: „egyedülállóan gazdag, kiművelt, szilárd, de ugyanakkor rugalmas, a folytonos tökéletesedés irányába haladó nyelvváltozat.” (Lanstyák 2015: 28) Ez a standard az egész nemzetet is szimbolizálja. A második értelmezés alapján a standard az egy sajátos helyzetű rétegnyelv. Itt is arról van szó, hogy egy egész nemzet nyelvét jelölik meg ezáltal, mely egy magasabb osztályhoz köthető, viszont itt a presztízs lesz a kulcsszó. Azt gondolják ezt az elméletet elfogadják, hogy ezzel a nyelvváltozattal a nyelvhasználók kedvezőbb javakhoz juthatnak hozzá, míg a többi nyelvváltozatot beszélő csak nehéz munkával tudja ezt elsajátítani. Tehát a hatalomhoz való kapcsolódáshoz szükséges ezt a nyelvváltozatot beszélni. A harmadik felfogás szerint a standard csak egy elméletben létező fogalom, Lanstyák István szavával élve egy „ötölmény”, azaz csak azért létezik, mert megteremtettük a nyelvvél, azaz beszélünk róla (Lanstyák 2015: 27).

Talán csak azért létezik ez a felfogás, mert vannak szabályok, amelyeket a nyelvészek leírnak, meghatároznak a nyelvünkkel kapcsolatban, és ezeket törvényként értelmezzük. „A köznyelvi nyelvváltozatnak, főként írott változatának a normája kodifikálva van, vagyis szabályzatba foglalt. A nyelvjárásoknak a köznyelvtől eltérő, csupán bizonyos területeken jelentkező jellegzetes sajátosságaik vannak.” – írja Cs. Nagy Lajos és N. Császi Ildikó (2015: 9). Megállapításaik szerint a következőkben hasonlít, valamint tér el a köznyelv a nyelvjárástól: Hasonlóság az, hogy mindkettőnek megvannak a maga szabályszerűségei, mindkettő ugyanolyan mértékben komplex és árnyalt. “Mindkettő teljes, önálló nyelvváltozat.” (Cs. Nagy–N. Császi 2015: 9) Ezen túl kölcsönösen hatnak is egymásra, mely által folyamatosan alakítják, formálják egymást. A legszembevetőbb különbség a fonémarendszerükben mutatkozik, hiszen erről ismerünk fel a legkönnyebben egy nyelvjárásban beszélőt. A lexémákat tekintve is mutatnak eltéréseket, viszont ez a mondattanról már nem mondható el.

Jánk István (2018: 22) a standardcentrikus nyelvszemlélet, valamint a lingvicizmus okairól a következőket írja: „A nyelvjárások megbélyegzésének egyik legjelentősebb oka az adott társadalomra jellemző nyelvszemlélet [...] a társadalmi elit nyelvhasználatának

szabályai a standard nyelvváltozat szabályai, és ezek elsajátítását, használatát várják el minden állampolgártól.”, így mivel magas a sztenderd nyelvi presztízse, kedvezőbb értékelésű a többi nyelvváltozathoz képest, ezért a mellette élő változatok leértékelődtek (Jánk 2018: 18–22). Egy állásinterjún, egy felvételin, egy castingon sokszor elvárt, hogy a jelentkező a sztenderd nyelvváltozatot alkalmazza, viszont ha már ezeken a területeken is ez a nyomás fogadja a nyelvhasználókat, akkor számolhatunk azzal a következménnyel, hogy sokkal előítéletesebbek lesznek az emberek a többi nyelvhasználóval szemben is. Ugyan ez az állapot uralkodik az iskolákban is, ugyanis a pedagógusok sokszor nem veszik figyelembe a diákok egyéni tulajdonságait, és megpróbálják a gyerekek nyelvezetét a sztenderdre formálni (Jánk 2016).

Jó példaként szolgál e témakörhöz egy magyar színésznő, Borbély Alexandra története, aki egy TEDx előadásban, melyet 2018-ban tartott *Milyen lehet egyvalamilyennek lenni...* címmel, melyben összefoglalta, hogy milyen a nyelvi diszkrimináció akkor, ha külföldről és akkor ha belföldről érkezik. Előadásából kiderül, hogy Szlovákiában született, ott élt, viszont magyarok lakta területen, magyar családban. Otthonában javarészt magyarul beszéltek, de használtak szlovák szavakat is. Szlovákul csak az óvodában tanult meg, míg rokonai egyáltalán nem sajátították el a magyar nyelvet a könnyebb boldogulás érdekében. Sokszor rászóltak az utcán, hogy Szlovákiában szlovákul illik beszélni, az iskolában is sokszor bántották emiatt. „Pusztán attól, hogy én magyarnak születtem Szlovákiában, ez egyesek szemében automatikusan azt jelentette, hogy ellenség vagyok [...] és azt gondoltam, hogy pffúú lehet, hogy nekem egyszer ott kellene élnem, az igazi magyarok között. Csak akkor nem tudtam, hogy tőlük is különbözünk.” (1. forrás)

Mikor Magyarországra érkezett megtapasztalta, hogy a magyarok is megbélyegzik palóc nyelvjárása miatt. Egy üzletben észrevette, hogy családtagjait a tájszólásuk miatt nevetik ki az ott dolgozók. Ezzel szemben ő maga a tévéből ellesve tanulta meg a magyar sztenderdet, így ekkor még, gyerekként azt kívánta, hogy bárcsak édesanyja és testvére is tudna olyan szépen beszélni magyarul, mint ő.

Budapesten lett színésznő, ahol azt mondták, hogy szlovák nyelven sokkal önazonosabb, majd mikor hazament meglátogatni a szüleit, az édesapja megszidta „magyaros, pesties” beszéde miatt. „Mindig másoknak volt ezzel baja. Mindig mások ütköztek meg azon, hogy én magyar vagyok, szlovák vagyok, egyszerre mindkettő. Mindig mások akarták megmondani, hogy minek érzem magam. Mindig mások döntötték el, hogy milyen nyelven beszéljek. Mindig mások határozták meg, hogy a szégyent érzem, vagy a büszkeséget.” (1. forrás)

A nyelv tehát képes a stigmatizáció tárgyává válni, és milyen szinten képes egy emberre nyomást gyakorolni az, hogy éppen milyen nyelven szólal(hat) meg. A nyelvi sokszínűség is képes életutak befolyásolására, maradandó nyomok hagyására és válhat valaki számára maradéktalanul identitáskonstruálóvá. Éppen ezért volt a dolgozat egyik legfőbb pontja, hogy felmérje a tapasztalatait arról, hogy milyen mértékben találkoztak már a lingvicizmussal. Természetesen az identitással, attitűdökkel kapcsolatos kérdések mind összeköttetésben vannak a diszkriminációval is, ezek a fogalmak folyamatosan kapcsolatban állnak egymással. A nyelv nem csupán identitásformáló, hanem meghatározhatja az egyének attitűdjét saját és mások nyelvváltozata iránt. Az, hogy a helyi lakosok milyen mértékben találkoznak a nyelvi megbélyegzéssel, szintén hatással lehet a nyelvjárások jövőjére, éppen ezért fontos, hogy ezekkel a kérdésekkel is kiemelten foglalkozzunk.

3. A kutatás módszertanának bemutatása

3.1. A dolgozat hipotézisei

A dolgozat az elméleti keretekre építve vizsgálta a Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében élők nyelvjárásokkal, saját nyelvváltozatukkal kapcsolatos vélekedéseit, valamint ehhez kapcsolódó tapasztalatait, véleményeit. A dolgozat egyfelől kísérletet tett arra, hogy felmérje a helyi lakosok nyelvjárási tudatosságát, hogy tudják-e a borsodi nyelvhasználók azt, hogy nyelvjárásban beszélnek-e, és ha igen meg tudják-e nevezni azt, hogy pontosan melyiket alkalmazzák. Az első hipotézis ehhez a kérdéskörhöz társult, miszerint a kitöltők jelentős része nem tudja, hogy nyelvjárásban beszél-e, amennyiben pedig nyelvjárásban beszélőként identifikálja magát, nem tudja megnevezni a tíz nyelvjárásunk közül, hogy pontosan melyiket alkalmazza.

Ezen túl a dolgozat felmérte a helyiek nyelvhasználati szokásait is, függetlenül attól, hogy meg tudják-e nevezni pontosan a nyelvjárásukat, melyhez a második hipotézis társult, miszerint az adatközlők szerint különbség van a formális és informális szintéren belül alkalmazott nyelvhasználat között. Ehhez a kérdéskörhöz szervesen kapcsolódik a harmadik hipotézis, mely a lingvicizmust érinti, melynek nyomán az előfeltevés az, hogy az adatközlők jelentős részét érte már nyelvi diszkrimináció a nyelvjárása miatt.

A dolgozat címében is szereplő identitás és attitűd kérdései a nyelvjárások szemszögéből vizsgálva kerültek felmérésre. A negyedik hipotézis a nyelvjárások identitáskonstruáló szerepére irányult, miszerint az adatközlők számára a nyelvjárás az

identitás részét képezi. Az ötödik hipotézis pedig az attitűd kérdését érintette, miszerint az adatközlők többsége pozitív attitűddel rendelkezik saját nyelvjárása iránt.

3.2. A méréshez használt eszköz

A hipotézisek alátámasztására kérdőíves módszer került alkalmazásra, melyben zárt és nyitott kérdések szerepeltek. Mindez digitálisan valósult meg és teljesen anonim módon ment végbe. A kérdőívet megelőzte egy korábbi verzió, melyben felmérésre került a téma aktualitása, kikísérletezésre kerültek a kérdőív kérdései, hogy a végleges egy tudatosan felépített változat lehessen, annak érdekében, hogy pontos adatokat tudjon feldolgozni a kutatás. Az első változatot összesen 117 fő borsodi lakos töltötte ki, míg a végleges kérdőívet 186 fő. A második kérdőív 2024 decemberében online volt elérhető.

A kérdőív első részében a háttérváltozókra vonatkozó kérdések szerepeltek, amelynek keretében az adatközlőknek meg kellett adniuk a nemüket, valamint életkorukat. Ezt követték a nyelvjárásokra vonatkozó kérdések, amelyek a kitöltők tapasztalataira, attitűdjeire épültek.

3.3. A minta bemutatása

A válaszadók közül 161 fő (86,6%) nőként, 24 fő (12,9%) férfiként határozta meg magát, míg 1 fő az egyéb válaszlehetőséget választotta. Az életkor tekintetében három csoport jött létre a válaszadók alapján. A fiatal korosztályba 56 fő (30,1%), a középkorosztályba 123 fő (66,1%) és az idős korosztályba 7 fő (3,8%) tartozik.

1. diagram: Korosztály szerinti csoportosítás

4. Eredmények

4.1. Dialektológiai ismeretek felmérése a borsodi lakosok körében

Az előzetes kérdőíves kutatás során kiderült, hogy az adatközlők közül sokan nem ismerik a nyelvjárás terminust, ezért jelen kérdőív esetében már ezt a kifejezést leváltotta a laikus nyelvhasználók által gyakran használt tájszólás kifejezés. Azokat sem szeretne volna befolyásolni a kérdőív, akik a nyelvjárás szót használják, így az első kérdésnél még zárójelbe került a fogalom a tájszólás mellé. Erre azért volt szükség, hogy a kutatás releváns eredményekhez juthasson, ne gátolja meg a szakkifejezés a nyelvhasználókat a kérdések megválaszolásában.

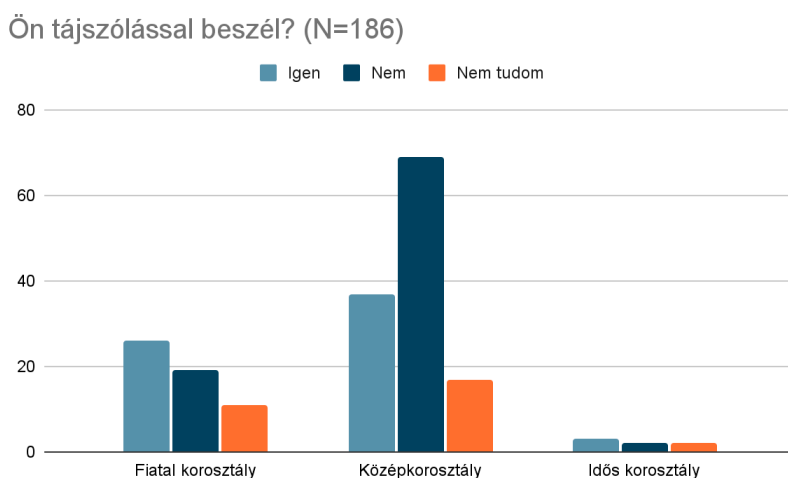
Kezdetben a kutatás azt mérte fel, hogy az adatközlők tudják-e, hogy mit jelent a tájszólás (nyelvjárás) kifejezés. A kérdésre négyen azt felelték, hogy nem tudják mit jelent ez a szó, míg 182 kitöltő saját szavaival határozta meg a fogalmat. A válaszok felében a helyhez kötöttség, a területiség jelent meg, egy-egy térségre jellemző beszédet jelent a kitöltők véleménye alapján. Az a válasz is többeknél megjelent, hogy a tájszólás az, amit az ország más pontjain nem értenek meg, egyedül az a közösség, az a régió, akikre az jellemző.

A földrajzi vonatkozáson túl többek a kiejtés, hanghordozás, hanglejtés, szóhasználat, sajátos kifejezés mentén végezték el a definiálást. Többen a magánhangzók a megszokottól eltérő kiejtését írták példának. Többeknél szerepelt az a nézőpont is, miszerint a hivatalostól eltérő kiejtést, szavak használatát értik a nyelvjárás kifejezés alatt, s voltak akik ezt alapvetően egy hibás nyelvelsajátításként értelmezték. A hivatalos kifejezés alatt a magyar nyelvet, az irodalmi nyelvet, az írott nyelvet, a köznyelvet értették a válaszolók, valamint voltak, akik konkrétan megnevezték a standard nyelvváltozatot is.

Az *ízes* melléknév több válaszban megjelent, amely egy alapvetően pozitív attitűddel társult, sokan kiegészítették a szép kifejezéssel is. Egyes adatközlők értéknek, adottságnak tekintik a nyelvjárást, amely egy bizonyos hagyománynak a részeként értelmeződik. Ezzel szemben a válaszadók között voltak, akik elutasító, negatív hozzáállást tükröztek, ugyanis a tudatlanság egyik jeleként értelmezik a nyelvjárást. Régies, paraszti, vidékekre jellemző nyelvhasználatot értenek a kifejezés alatt. Két válaszoló viccesnek írta le, tehát a nyelvjárás mint humorforrás jelenik meg. Abból következtethetünk a negatív attitűdre, hogy akik ezeket a válaszokat adták meg alapvetően elutasítóak voltak a nyelvjárásokkal szemben a többi kérdés tekintetében is.

Összességében elmondható, hogy a válaszolók nagyobb része megfelelően behatárolta azt, hogy mit jelent a nyelvjárás, milyen jellemzői lehetnek általánosságban, elmondható tehát, hogy van valamilyen szintű ismeretük a témával kapcsolatban. Azonban érdekes, hogy a meghatározásaik alapján saját magukat nyelvjárásban beszélőként értelmezik-e, vagy sem. A következő kérdéssel ezt igyekezett feltárni a kutatás. A kitöltők véleménye alapján elmondható, hogy 90 fő (48,8%) nem tekinti magát nyelvjárásban beszélőnek, 30 fő (16,1%) nem tudja, és csupán 66 fő (35,5%) vallja magát nyelvjárásban beszélőnek. Látható, hogy a legnagyobb értéket a nem nyelvjárásban beszélők csoportja képviseli, mely a saját korábbi válaszaik alapján azt jelenti, hogy szerintük nem használnak a sztenderdtől eltérő fonémákat, valamint tájszavakat sem alkalmaznak.

A korosztályokat külön-külön vizsgálva megfigyelhető, hogy a fiatal korosztály tagjai gondolják magukról a leginkább, hogy nyelvjárásban beszélnek, ugyanis 26 fő (46,4%) válaszolt igennel. A csoportból 11 fő (19,6%) volt bizonytalan, és 19 fő (33,9%) szerint nem beszélnek nyelvjárásban. Ezzel szemben a középkorosztályból 69-en (56,09%) nem nyelvjárásban beszélőként határozták meg magukat, amely a legmagasabb százalékot képviseli a korosztályon belül is, és csak a 30%-uk, tehát 37 fő felelt határozott igennel a kérdésre, 17-en (13,82%) pedig bizonytalanok. Az idős korosztály létszáma habár csekély a másik két korosztályhoz képest, válaszaikról elmondható, hogy a három válaszlehetőség aránya közel azonos. Ezen korosztály válaszainak az érdekessége leginkább abban áll, hogy a laikus nyelvhasználók gyakran az idősebb korosztályt nyelvjárásban beszélőként tételezik fel, de látható, hogy ennek a korosztálynak a válaszai hasonló arányokat mutatnak a többi korosztály válaszainak eredményéhez képest.

2. diagram: Korosztály szerinti csoportosítás a nyelvjárási tudat alapján

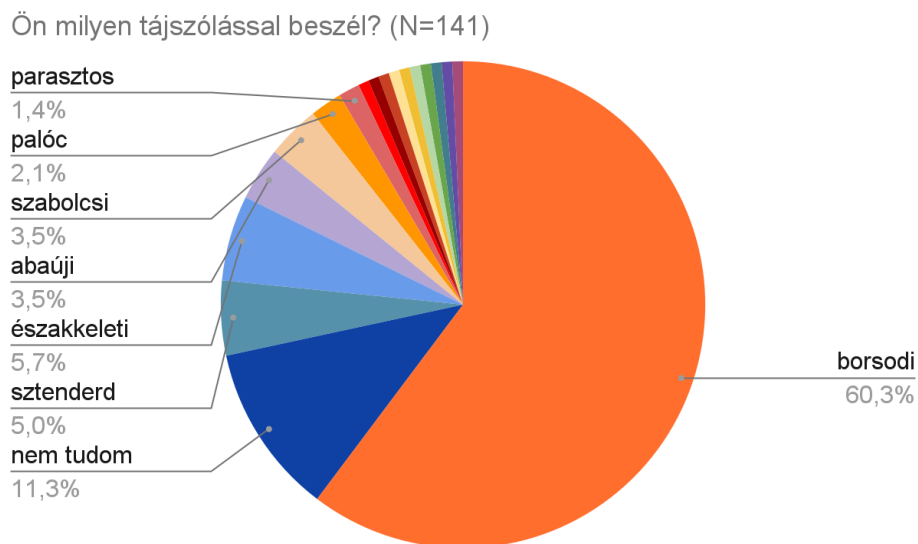
A következő kérdés arra irányult, hogy meg tudják-e nevezni az adatközlők, hogy ők pontosan milyen nyelvjárásban beszélnek. Az előzetes kérdőív ezt a témát szintén érintette, ugyanakkor mivel nem kötelező kérdésként szerepelt, nem minden válaszoló töltötte ki. Azok, akik kitöltötték leginkább borsodi nyelvjárásban beszélőként határozták meg magukat, ezért az új kérdőív újra érintette ezt a kérdést, melyet ezúttal kötelező kérdésként az összes kitöltő meg is határozott. Amennyiben valaki nem kívánta ezt meghatározni, mivel a kérdés nyitott volt, odaírhatta, hogy nem beszél nyelvjárásban, ez a kérdés nem érint, viszont érdekes módon ezt csak 45 fő (24,19%) tette meg, annak ellenére, hogy az előző kérdésnél kétszer ennyien, azaz 90 fő válaszolta azt, hogy nem beszél nyelvjárásban. A 45 főből pedig sokan azt írták, hogy nem beszélnek nyelvjárásban, majd megemléstettek egy-egy példát, hogy mit használnak, de ezt ők nem neveznék tájszólásnak/nyelvjárásnak. Ezek a példák általában valamilyen hangtani, vagy lexikai sajátosságokat jelölnek, amely egy-egy nyelvjárás jellemzőjéhez tartozik, tehát elmondható, hogy a kitöltők annak nincsenek tudatában, hogy mikortól lehet valakire azt mondani, hogy nyelvjárásban beszél.

Ez a kérdés az előző felméréshez hasonló eredményeket mutatott, hiszen az összes adatközlő közül összesen 85 fő, azaz 45,69%-uk identifikálja magát borsodi nyelvjárásban beszélőként. Amennyiben pedig csak azok válaszát vesszük figyelembe, akik azt nyilatkozták magukról, hogy nyelvjárásban beszélnek, akkor az eredmény a válaszolók 60,28%-át jelenti. A válaszok alapján tehát létezik úgynevezett borsodi nyelvjárás, ugyanakkor a szakirodalmak alapján nem, hiszen Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye egy közigazgatási területi egységet jelöl, melynek a határai nem esnek egybe a nyelvjárások határaival.

Ezekén túl voltak, akik az északkeleti (8 fő), a palóc (3 fő), valamint az abaúji (5 fő) nyelvjárást jelölték meg nyelvjárásukként. Egy fő azt válaszolta, hogy a dél-borsodi nyelvjárást használja, melyben az északkeleti, a palóc és a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárások keverednek, tehát azokat a nyelvjárásokat sorolta fel, amelyek az elméleti részben is kifejtésre kerültek, hiszen érintik a dolgozat által vizsgált területet.

A borsodi nyelvjárás kifejezéshez hasonlóan a hevesi (1 fő) és a szabolcsi (5 fő) válaszok szintén egy-egy vármegyét, konkrét helyet pedig a füzesabonyi nyelvjárás kifejezés (1 fő) jelöl, valamint az ózdi (1 fő) és a barkói nyelvjárás (1 fő) is. Voltak, akik nem említettek konkrét helyet csak annyit válaszoltak, hogy helyi (1 fő), vagy városi (1 fő) nyelvjárásban beszélnek. Előfordult többeknél a standard valamint a köznyelv is válaszként (7 fő), ezek mellett pedig a paraszti (2 fő), a matyó (1 fő), a ruszin (1 fő), és a szlovák (1 fő) kifejezések

is. Ennél a kérdésénél is voltak bizonytalanok, pontosan 16 fő válaszolta azt, hogy nem tudja meghatározni, hogy pontosan milyen nyelvjárásban beszél.

3. diagram: Nyelvjárási tudat a borsodi lakosok körében

Összegezve az eredményeket elmondható, hogy a kitöltők jelentős része (60,3%) borsodi nyelvjárásban beszélőként identifikálja magát. Nagyságrendben ezt azok csoportja követi, akik nem tudják besorolni a nyelvhasználatukat egy bizonyos nyelvjárásba sem, a harmadik helyen pedig a sztenderd nyelvváltozatot képviselők csoportja áll. Ezekkel az eredményekkel tehát az I. hipotézis csak részben igazolódott be, hiszen alapvetően tudják az adatközlők azt, hogy nyelvjárásban beszélnek, viszont azt nem, hogy a szakirodalmak szerinti tíz nyelvjárásból melyiket használják pontosan, ugyanakkor az is kiderült, hogy nem a szakirodalmak alapján, de megnevezik, hogy milyen nyelvjárásban beszélnek, még akkor is, ha ezt a kategóriát maguk a nyelvhasználók teremtették meg (lásd: 2.2.).

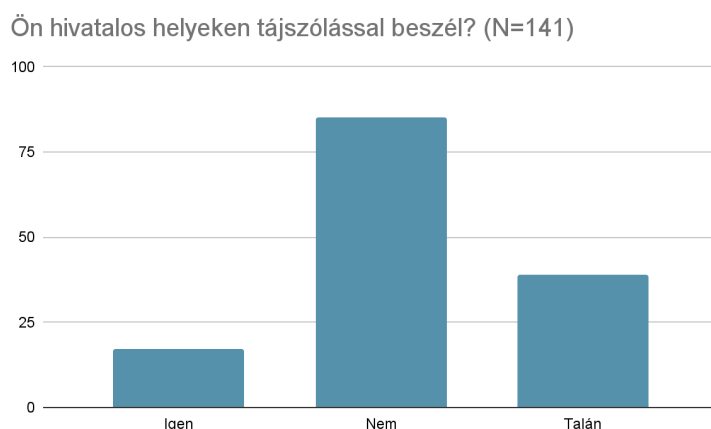
Annak a 45 főnek, akik szerint nem beszélnek nyelvjárásban a kérdőív ezt követően nem volt releváns, tehát innentől 141 fő adatai voltak mérvadók a kutatás számára, hiszen a beszélők nyelvjárásukkal kapcsolatos szokásai, valamint nyelvjárásukkal kapcsolatos attitűdjeik kerültek a fókuszba.

4.2. Nyelvjárások mértéke Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében

Az általánosabb kérdéseket követően a kutatás azt mérte fel, hogy milyen mértékben képezi a nyelvhasználók hétköznapi kommunikációjának a részét a nyelvjárás, amelyet használnak. Az ehhez tartozó kérdésnél Likert-skálán kellett a válaszadóknak megjelölniük, hogy nyelvjárásuk milyen mértékben van jelen a hétköznapi kommunikációjukban. Kérdés, hogy a hétköznapiakban, amikor nem a megszokott környezetében van a beszélő, akkor ugyanazt a nyelvváltozatot alkalmazza-e, mint otthon, ahol sokkal spontánabb, ösztönösebb a beszéde, vagy megváltoztatja beszédét az adott színtérhez igazítva.

A válaszokból kiderül, hogy a 141 kitöltő közül csupán 22 fő (15,6%) használja mindig ugyanazt a nyelvváltozatot, 30-an (21,27%) viszont egyáltalán nem alkalmazzák ezt a hétköznapiakban. A skála közepét 33-an (23,40%) választották, melyből arra következtethetünk, hogy ezeknek a nyelvhasználóknak folyamatosan változtatniuk kell a nyelvváltozataikat.

Ennek a kérdéskörnek a mélyítésére szolgál a következő kérdés, miszerint ugyanezt a nyelvváltozatot használják-e a nyelvhasználók akkor is, hogyha hivatalos helyen vannak, vagy sem. Ilyen hely például a munkahely, az ügyintézés helyszínei. A válaszokból kiderül, hogy csupán 17 fő (12,05%) alkalmazza ugyanazt a nyelvváltozatot hivatalos helyeken, mint amit az otthoni közegében, 39 fő (27,65%) talán ezt használja, talán nem és 85 fő (60,28%) egyáltalán nem ugyanazt a nyelvváltozatot alkalmazza a két színtéren belül, tehát kódot vált a kommunikációja során. Az eredményekből megállapítható, hogy sokkal többen váltanak nyelvváltozatot akkor, amikor hivatalos ügyekben érintkeznek a társadalom többi tagjával. A II. hipotézist már részben alátámasztja ez az eredmény, hiszen ez is mutatja, hogy a nyelvhasználók szerint van különbség a formális és informális színtéren belül alkalmazott nyelvváltozatok között.

4. diagram: Nyelvjárás mértéke a hétköznapi szintjén

4.3. Tájszavak és szinterek

A II. hipotézis további bizonyítására szolgál a helyi tájszavak vizsgálata a szinterek közötti különbség alapján. Arra tett kísérletet a kutatás, hogy bebizonyítsa, hogy az internet által is borsodi szavakként létező lexémákat a helyiek nem otthoni környezetükben leváltják az érthetőség kedvéért, avagy a nyelvi alapú megbélyegzés elkerülése érdekében. A kiválasztott szavak a *furik*, a *makuka* és a *dumó* voltak, melyeket a kitöltőknek meg kellett nevezni aszerint, hogy hogyan használják otthoni környezetben és nem otthoni környezetben. Annak érdekében, hogy a kérdőív ne nevezze meg a szavakat és ne adjon meg előre kifejezést segítve ezzel, avagy épp behatárolva a kitöltőket, képekkel voltak helyettesítve a szavak.

Az első lexéma a *furik* volt (1. képmelléklet), melyet otthoni környezetben a kitöltők 81,56%-a használ, míg nem otthoni környezetben ez 36,87%-ra csökken. Nem otthoni környezetben tehát leváltják a nyelvhasználók a *furik* kifejezést, például a *talicska* kifejezésre. A *talicska* kifejezést otthoni környezetben az adatközlők 17,02%-a használja, míg ez a százalék 58,86-ra nő nem otthoni környezetben. Ebből az következik, hogy a *furik* kifejezést 54,78%-a leváltják azoknak a csoportja, akik az otthoni környezetükben alapvetően ezt a szót alkalmazzák.

	Otthoni környezetben	Nem otthoni környezetben
Furik	115 fő	52 fő
Talicska	24 fő	83 fő
Taliga/tajiga	2 fő	3 fő
Kézikocsi	-	1 fő
Kerekes hordozó	-	1 fő
Kubik	-	1 fő

1. táblázat: A *furik* lexémának és szinonimáinak alkalmazásának száma otthoni és nem otthoni környezetben

A második kifejezés a *makuka* volt (2. képmelléklet), melyet otthoni környezetben a kitöltők 72,34%-a alkalmaz, de ez az érték nem otthoni környezetben lecsökken 31,20%-ra. Nem otthoni környezetben ezt a lexémát a legtöbb esetben a *szotyí* és a *napraforgómag* kifejezések váltják fel. A *makuka* szót használók 56,86%-a leváltja akkor, amikor nem otthon alkalmazza azt.

	Otthoni környezetben	Nem otthoni környezetben
Makuka	102 fő	44 fő
Szoty	28 fő	48 fő
Mag	8 fő	8 fő
Buga	2 fő	-
Szotyola	1 fő	1 fő
Napraforgómag	-	40 fő

2. táblázat: A *makuka* lexémának és szinonimáinak alkalmazásának száma otthoni és nem otthoni környezetben

Az utolsó lexéma a *dumó* volt (3. képmelléklet), mely esetében a válaszok alapján kiderül, hogy nem minden nyelvhasználó rendelkezik külön lexémával a kenyér végének a megnevezésére, jelen esetben ez négy főt érint, emiatt ennél a szónál csak 137 válasz volt releváns, melyből 91,97% otthoni környezetben a *dumó*, *domó*, illetve *gumó* kifejezést alkalmazza. Ez nem otthoni környezetben 50,36%-ra csökken, s a kifejezést a legtöbb esetben a *kenyérvég* szó váltja fel. A *dumó* szó esetében 45,23% azoknak a csoportja, akik otthoni környezetben ezt a kifejezést alkalmazzák, de más szintéren belül leváltják.

	Otthoni környezetben	Nem otthoni környezetben
Dumó/domó/gumó	126 fő	69 fő
Kenyérvég	3 fő	60 fő
Buci	3 fő	-
Kenyér fara	3 fő	3 fő
Csücsök	1 fő	1 fő
Sercli	-	3 fő
Sarok	1 fő	1 fő

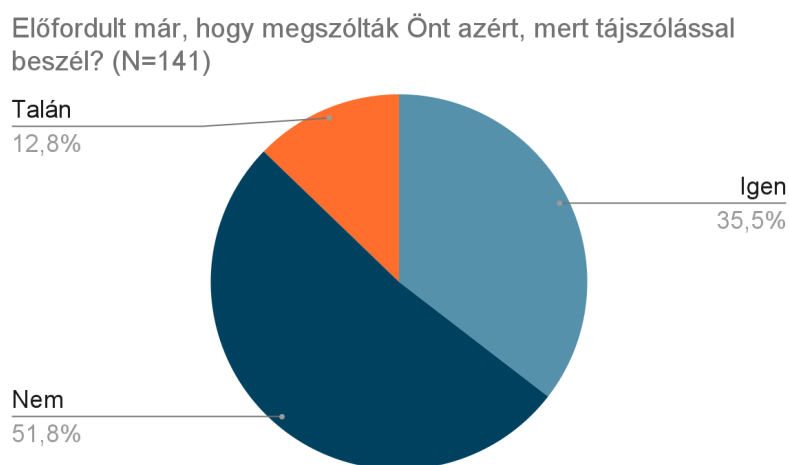
3. táblázat: A *dumó* lexémának és szinonimáinak alkalmazásának száma otthoni és nem otthoni környezetben

Összességében elmondható, hogy a III. hipotézis beigazolódt, miszerint a Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében élők szerint különbség van formális és informális szintén belül alkalmazott tájszavak használatában. A *furik* esetében 63 fő váltja le nem otthoni környezetben ezt a szót, azaz több, mint 54%-a az adatközlőknek. A *makuka* szó esetében elmondható, hogy 58 fő váltja le, azaz a kitöltők több mint 56%-a, a *dumó* esetében pedig 57-en vannak, akik leváltják, mely a válaszolók több mint 45%-át jelenti. Összesítve tehát a kitöltők körülbelül 51%-a az, akik leváltják ezeket a kifejezéseket nem otthoni környezetben, mellyel a hipotézis igaznak bizonyult.

4.4. Nyelvi alapon történő megkülönböztetés a helyi lakosok körében

Kérdés volt a kutatás számára, hogy a szinterek közötti különbséget vajon okozhatja-e a nyelvi alapon történő megkülönböztetésnek a gyakorlata, ezért a helyi nyelvhasználók nyelvi diszkriminációval kapcsolatos tapasztalatait is felmérte a kutatás, hiszen az elméleti keretekben is kifejtésre került, hogy nagymértékben befolyásolhatja a nyelvhasználók nyelvjárásokkal kapcsolatos szokásait, vélekedéseit az, ha valakit hátrányos megkülönböztetés ér a nyelvváltozata miatt.

A témához tartozó első kérdés az volt, hogy előfordult-e már az adatközlőkkel, hogy megszólták őket a nyelvhasználatuk miatt. Erre a kérdésre 50 fő (35,5%) válaszolt igennel, 73 fő (51,8%) nemmel, 18 fő (12,8%) pedig talánnal, akik bizonytalanok a téma tekintetében. Az eredmények tehát azt tükrözik, hogy a többséget nem érte hátrányos megkülönböztetés nyelvhasználatuk miatt, ugyanakkor kérdés, hogy vajon tudják-e a nyelvhasználók, hogy mi számít megkülönböztetésnek.

5. diagram: Az adatközlők tapasztalatai a lingvicizmusról

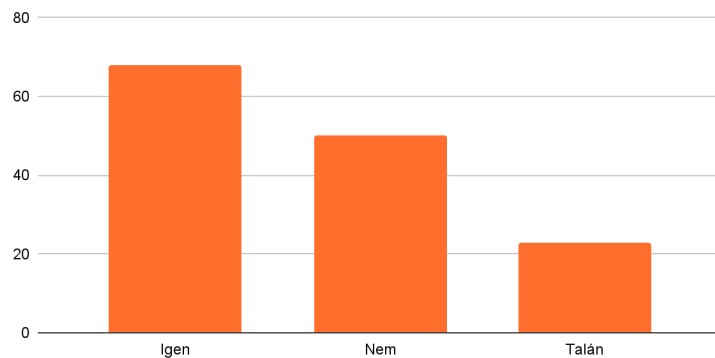
A következő kérdés ezt igyekezett mélyíteni, melyre összesen 73 fő válaszolt. Arra kérte a kérdőív az adatközlőket, hogy ha volt olyan helyzet, amikor úgy érezték, hogy megbélyegezték őket, akkor írják le a történetet, osszák meg a tapasztalataikat. A válaszok 72,6 %-a tartalmaz olyan tapasztalatokat, valamint eseteket, amelyek az adatközlők dialektusait valamilyen módon negatívan értékelik, esetleg bántó elemeket tartalmaznak, valamint sok esetben a nyelvjárást viccesnek értelmezik. Ilyen válaszok például a következők: „Budapesti barátaimat látogattam meg, többször nem értették amit mondok, nevettek.”, „Budapesten mindenkit parasztnak gondolnak, aki nem »pestiesen« beszél.”, „Közltek hogy javítsak az artikuláción.”, „Rám szóltak, hogy ilyen szó nincs. Mondtam, hogy nálatok.”, „Mikor azt mondtam a kenyér végére, hogy dumó és senki nem értette mit akarok. Megszóltak, hogy beszéljek már normálisan. Mikor a boltban édesapámnak szerettem volna venni egy kis makukát, és kérdeztem az eladót, hogy hol lehet makukát kapni és csak furcsán nézett rám, és nem értette mit is szeretnék.”, „Pesten azt mondták, hogy nem tudok beszélni, tanuljak meg magyarul, csúnyán beszélek, primitív vagyok.” stb. Ezeken túl hat fő válaszolta azt, hogy felfigyeltek rájuk a nyelvjárásuk miatt, de nem negatív értelemben, és 12 főt pedig egyáltalán nem ért nyelvi megbélyegzés.

Megfigyelhető, hogy az első kérdés alapján 35,5%-ot, a második kérdés esetében pedig a kitöltők 37,6%-át érte már valamilyen formában a lingvicizmus jelensége, viszont azt is érdemes figyelembe venni, hogy nehéz behatárolni a nyelvhasználóknak azt, hogy mi számít pontosan diszkriminációnak. Az eredmények szerint a III. hipotézis beigazolódt, hiszen az adatközlők jelentős részét érinti a nyelvi diszkriminációnak a meg tapasztalása, ugyanis ez mindkét kérdés esetében az adatközlők több mint egyharmadát jelenti.

4.5. A borsodi lakosok nyelvjárásainak identitáskonstruáló szerepe

Az előzetes kérdőívből kiderült, hogy a nyelvhasználók nem tudják, hogy pontosan mit jelent a kifejezés, éppen ezért az új kérdőív feltüntette a fogalom meghatározását a pontosabb eredmények érdekében. A kérdés az volt, hogy az adatközlőknek az identitásuk részét képezi-e az, hogy milyen tájszólással beszélnek. Az eredményekből kiderült, hogy igenis identitásképző funkcióval rendelkeznek a nyelvjárások, amelyeket a helyi lakosok alkalmaznak, ugyanis a kitöltők közül 68 fő (48, 22%) válaszolt a kérdésre igennel, míg nemmel csupán 50 fő (35,46%), és 23 fő (16,31%) maradt bizonytalan a kérdés megválaszolásakor.

Az Ön identitásának részét képezi az, hogy milyen tájszólással beszél? (N=141)

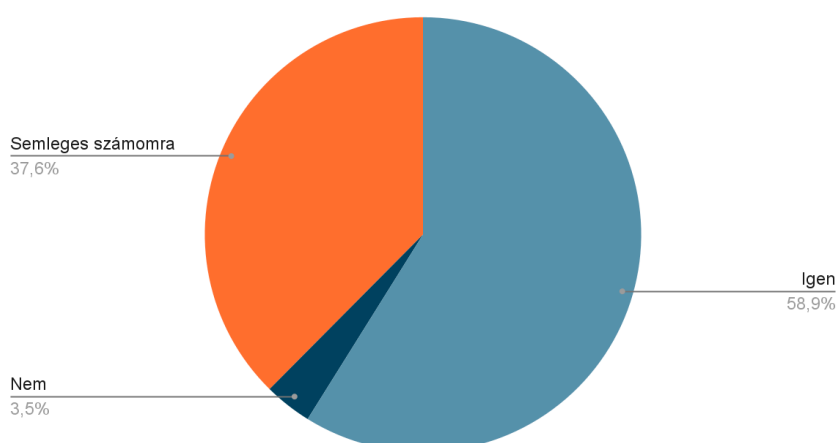
6. diagram: Nyelvjárás és identitás kapcsolata

A eredmények alapján megállapítható, hogy a IV. hipotézis részben igazolódott, hiszen a nyelvjárások jelentős identitásképző szerepet töltenek be a helyi lakosok körében. Az adatok szerint a válaszadók többsége tehát úgy gondolja, hogy a nyelvjárásuk az identitásuk szerves része, azonban a nemmel és talánnal válaszolók száma is magas. A 23 fő bizonytalan válasza is mutatja, hogy még mindig van tér a téma további tisztázására és tudatosítására a nyelvhasználók körében.

4.6. Attitűdvizsgálat a helyi nyelvjárásokat használók perspektívájából

A következő kérdésekben a nyelvhasználók nyelvükkel kapcsolatos vélekedései kerültek előtérbe, hogy milyen beállítódással rendelkeznek saját nyelvjárásuk iránt. Ehhez a témához tartozó első kérdés az volt, hogy tetszik-e a nyelvhasználóknak az a nyelvjárás, amelyet használnak. Ahogy az elméletben is szerepelt, az olyan kérdések, mint például, hogy szép-e egy nyelvjárás, tetszik-e egy nyelvjárás valakinek, vagy sem az nyelvészeti szempontból nem értelmezhető, hiszen szubjektív értékítéleteket hordoz, ugyanakkor a perceptuális dialektológia mégis foglalkozik vele, hiszen meghatározó egy nyelvjárás életében az, hogy nyelvhasználói hogyan tekintenek rá, miként értékelik azt saját magukban. Az adatközlők alapján elmondható, hogy nagymértékben tetszik a helyieknek az itteni nyelvjárás, ugyanis 83 fő igennel válaszolt a kérdésre, 53 fő nem tudja, és csak 5 fő választott nemmel, azaz nekik egyáltalán nem tetszik dialektusuk.

Önnek tetszik a saját tájszólása? (N=141)

7. diagram: Attitűd-vizsgálat a nyelvjárások tekintetében

A következő kérdésre adott válaszok alapján ugyanakkor megállapítható, hogy a helyiek nem tartják szebbnek nyelvjárásukat más nyelvjárásoknál, hiszen 51,06%-uk, tehát 72 fő számára ez a kérdés semleges, 39 fő (27,65%) szerint pedig határozottan nem szebb a nyelvjárásuk más nyelvjárásokhoz viszonyítva.

Folytatva az attitűd felmérésével további kérdés volt, hogy értéknek tekintik-e a helyiek ezt a nyelvváltozatot, esetleg büszkék-e arra, hogy ezt a nyelvváltozatot használják. A kérdésre kapott válaszokból kiderül, hogy az adatközlők többsége, azaz 75 fő (53,19%) büszke a nyelvjárására, tehát egy pozitív attitűddel rendelkezik nyelvjárása iránt, 60 fő (40,55%) számára azonban semleges.

Ezzel szemben sokszor nemcsak a büszkeség kerül elő a nyelvhasználat szóbaejtékor, hanem a negatív attitűdök is, például amikor a nyelvhasználókban szégyenérzetet kelt a nyelvjárásuk. A szégyenérzet tekintetében elmondható, hogy az adatközlők közül csupán 11 fő érzett már szégyent nyelvjárásából adódóan, tehát nem gyakori jelenség a helyiek esetében.

Összességében tehát az adatközlők a legtöbb esetben pozitív, vagy semleges attitűdöt mutatnak a helyi nyelvjárások iránt, amelyet használnak, viszont az V. hipotézis így csak részben igazolódott, hiszen többek számára csak semleges a nyelvjárásukhoz fűződő viszonyuk, nem alapvetően pozitív jelenséggént élik meg a borsodi lakosok.

5. Konklúzió, összegzés

Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye területét a szakirodalmak szerint három nyelvjárási régió érint: a palóc, az északkeleti, és a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárások (lásd: 2.1.). A nyelvjárások a térképen nem éles határokat rajzolnak ki, hanem szivárványszerűen olvadnak egybe, így mindhárom dialektus hat a borsodi lakosok nyelvhasználatára.

Az klasszikus értelemben vett dialektológiai kutatások idővel összekapcsolódtak a szociolingvisztika tudományával, módszereivel, amely a perceptuális dialektológia tudományát eredményezte, amely a nyelvhasználók nyelvváltozatokról való vélekedéseit célozza. Kérdés, hogy a nyelvhasználók milyen elméletek mentén határozzák meg a nyelvhasználatukat, hogyan érzékelik és értékeli azt, milyen attitűdöket táplálnak saját és mások dialektusa iránt (lásd: 2.2.).

A kérdőív eredményei alapján megfigyelhető, hogy az adatközlők többsége nyelvjárásban beszélőként határozza meg magát, valamint a kitöltők meghatározó százaléka egy általuk konstruált és érzékelt nyelvjárás alapján teszi ezt, amely nem esik egybe a dialektológiai területtel, határokkal.

Az attitűdvizsgálatokból kiderül, hogy a válaszolók többnyire pozitív és semleges attitűddel rendelkeznek nyelvjárásuk iránt, valamint saját bevallásuk szerint az önazonosságuk megteremtésében is kiemelkedő szerepe van a dialektusoknak. A *nyelv*, *kultúra* és *társadalom* fogalmak elválaszthatatlan egységet képeznek, kölcsönhatásban állnak egymással, nem lehet egyik fogalmat sem vizsgálni a többi nélkül. A nyelv nemcsak kommunikációs eszköz, hanem az identitás egyik legfontosabb kifejezője is. Egy közösség nyelve tükrözi annak kultúráját, történelmét és szoros kapcsolatot teremt a csoport tagjai között (vö: Barna 2011: 71–2). A nyelv tehát az egyéni és közösségi identitás alapvető meghatározója is.

Az identitás ugyanakkor sérülhet a nyelv(járás) által, hiszen használatuk megkülönböztetést eredményezhet (lásd: 2.4.). Az adatközlők közül is sokakat ért már megbélyegzés a dialektusuk miatt, emiatt a hivatalos színtereken jelentősen visszaszorult a használatuk. Otthoni környezetben spontánabban alkalmazzák a nyelvjárási elemeket, míg a formális helyeken inkább kódot váltanak a lingvicizmus elkerülése érdekében.

Jelen kutatás tehát a perceptuális dialektológia tudományának kereteit vette alapul, amelynek következtében a borsodi lakosok nyelvjárásukkal kapcsolatos tapasztalatait és gondolatait tárta fel. A kérdőív kérdéseire adott válaszok alapján elmondható, hogy szerves

részét képezik a térséget érintő nyelvjárások a helyiek életének, melyet az adatközlők többsége borsodi nyelvjárásként nevez meg.

6. Kitekintés

A dolgozat a nyelvjárásokról való vélekedések további kutatását az iskolák keretei között tudná bővíteni, melyben borsodi tanulók és pedagógusok véleményeit tárná fel. A nyelvtan tankönyvekben található dialektológiára vonatkozó tananyagok elősegítik a diákok nyelvjárásokkal kapcsolatos ismereteik bővítését, ugyanakkor elképzelhető, hogy ez sem nyújt elegendő információt a nyelvjárások alaposabb megismerésére. Érdekes lenne felmérni a tanulók vélekedéseit is arról, hogy mennyire tartják fontosnak a nyelvjárásukat, számukra milyen mértékben identitáskonstruáló az a nyelv, amelyet alkalmaznak, milyen mértékben van jelen a nyelvhasználatukban. A pedagógusok vélekedése is fontos a nyelvjárások tekintetében, hiszen az ő nyitottságuk és pozitív hozzáállásuk meghatározhatja a diákok vélekedését is.

Az ismeretek bővítésével hozzájárulhatunk a nyelvi alapú előítéletek csökkentéséhez, amely nemcsak az egyes nyelvjárások társadalmi megítélésének javítását, hanem a kulturális sokszínűség elismerését és megbecsülését is elősegítheti.

7. Bibliográfia

- Albury, N. J. 2020. Language attitudes and ideologies on linguistic diversity. In: Schalley, A. C. – Eisenchlas, S. A. (szerk.): *Handbook of home language maintenance and development. Handbooks of applied linguistics*. De Gruyter Mouton. 18: 357–69.
- Balassa József 1891. *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- Baráth M. János 2020. Kazinczy lepkéi – Nyelvjárások és anyanyelvjárások. *Magyar Nemzet*. 2020. 10. 02. Letöltve: <https://magyarnemzet.hu/lugas-rovat/2020/10/kazinczy-lepkei-nyelvjarasok-es-anyanyelvjarasok> (2024.12.19.)
- Barna Gábor 2011. Népi kultúra – nemzeti kultúra – nemzeti identitás. In: Jankovics József – Nyerges Judit (szerk.): *Kultúra és identitás*. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. Budapest. 61–85.
- Bartha Csilla (szerk.) 2018. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII*. Akadémiai Kiadó. Budapest. Letöltve: https://mersz.hu/dokumentum/m393anyt28__15/#m393anyt28_12_p1 (2024. 12. 28.)
- Benkő Loránd – Deme László – Imre Samu (szerk.) 1968. *A magyar nyelvjárások atlasza I. rész*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Benkő Loránd – Deme László – Imre Samu (szerk.) 1970. *A magyar nyelvjárások atlasza II. rész*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bernstein, Basil 1971. Társadalmi osztály, nyelv és szocializáció. *Valóság* 15/11: 47–57.
- Chambers, Jack K. – Trudgill Peter 1998. *Dialectology*. Második kiadás. University Press. Cambridge.
- Crystal, David 2003. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Cs. Nagy Lajos – N. Császi Ildikó 2015. *Magyar nyelvjárások*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák, avagy a nyelv antropológiája*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Csetri Lajos 1985. Kazinczy és a nyelvújítás. *Tiszatáj* 39: 46–58. Letöltve: https://tizsataj.bibl.u-szeged.hu/12958/1/tizsataj_1985_007_046-058.pdf (2024. 07.16.)
- Danczi Annamária 2018. *Nyelvjárási és nyelvhasználati attitűd vizsgálata határon túli pedagógusok körében*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Budapest.

- Dudics Katalin – Gazdag Vilmos 2020. *Dialektológiai alapismeretek filológus hallgatók számára*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Filológia Tanszék. Magyar Tanszéki Csoport. Beregszász.
- É. Kiss Katalin – Gerstner Károly – Hegedűs Attila 2018. *Fejezetek a magyar nyelv történetéből*. Akadémiai Kiadó. Budapest. Letöltve: https://mersz.hu/dokumentum/m374famnyt_210/#m374_famnyt_207_p8 (2024.12.18.)
- Felde Györgyi 1992. Nyelvérzék és normatudat egy általános iskolai tanulók körében végzett felmérés tükrében. In: Kemény Gábor (szerk.): *Normatudat – nyelvi norma*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest. 177–91.
- Frang Gizella 2014. Nyelvértés és nyelvhasználat. Kérdések és válaszok az óvodapedagógus-hallgatók nyelvhasználatára alapján. In: Varga László (szerk.): *Képzés és gyakorlat*. 12/3–4: 35–49.
- Imre Samu 1963. Hol beszélnek legszebben magyarul? *Magyar Nyelvőr* 87: 279–83.
- Jánk István 2014. Mik azok a nyelvi ideológiák? *Nyelv és Tudomány*. 2014. 05. 09. Letöltve: <https://www.nyest.hu/hirek/mik-azok-a-nyelvi-ideologiak> (2024. 12. 11.)
- Jánk István 2016. Hogyan vizsgáljunk nyelvi diszkriminációt? *Nyelv és Tudomány*. 2016. 04. 11. Letöltve: <https://www.nyest.hu/hirek/hogyan-vizsgaljunk-nyelvi-diszkriminaciot> (2024.12.20.)
- Jánk István 2018. *Nyelvi diszkrimináció és nyelvi előítéletesség a pedagógiai értékelésben – Négy ország gyakorló és leendő magyartanárainak körében végzett kutatás eredményei*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet. Nyitra.
- Jánk István 2021. Linguistic discrimination in pedagogical evaluation. A study of teachers of Hungarian language and literature in Slovakia, Ukraine, Romania and Hungary. *L1-Educational Studies in Language and Literature* 21. 1–29.
- Jánk István 2022. Lehet-e vicces a nyelvjárás, és ha igen, miért nem? A nem standard nyelvváltozatok mint a humorképzés eszközei és célpontjai. In: Hoffmann István (szerk.): *Magyar Nyelvjárások 60*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék. Debrecen. 51–71.
- Kerekes Viktória 2011. A társadalmi stigmatizáció vizsgálata a fiatalok delinkvenciája tekintetében. *Sectio Juridica et Politica* 19/2: 405–19.

- Kiefer Ferenc (szerk.) 2015. *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó. Budapest. Letöltve: https://mersz.hu/dokumentum/magyarnyelv__300/#magyarnyelv_sl8.2_p1 (2024.12.18.)
- Kiss Jenő 1996. A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv* 92: 138–51.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Kiss Jenő 2002. *Dialektológia és nyelvtudomány: Hagyomány és korszerűség*. Székfoglaló előadások. Magyar Tudományos Akadémia. Letöltve: https://mta.hu/data/dokumentumok/i_osztaly/1_osztaly_szekfoglalok/Kiss_Jeno_szekfoglalo_20011112.pdf (2024.06.22)
- Kiss Jenő 2009. Mire valók a nyelvjárások? *Honismeret* 37: 86–9. Letöltve: https://epa.oszk.hu/03000/03018/00214/pdf/EPA03018_honismeret_2009_05_086-089.pdf (2024.12.19.)
- Kiss Jenő 2012. A Geolingvisztikai Kutatócsoport. *Anyanyelv-pedagógia* 12/4. Letöltve: <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=426> (2024.12.20.)
- Kontra Miklós 2005. Mi a lingvicizmus és mit lehet ellene tenni? In: Gábrity Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Közérzeti barangoló. Műhely- és előadás-tanulmányok*. Magyarságkutató Tudományos Társaság. Szabadka. 175–202.
- Lanstyák István 2015. A standardizálás mint nyelvalkító tevékenység. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 17/2: 27–30.
- Márku Anita 2011. „Po zánkárpátszki”. *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák (nyelvválasztás, kódváltás) szocio- és pszicholingvisztikai aspektusai a kárpátaljai magyar közösségben*. Pannon Egyetem. Nyelvtudományi Doktori Iskola. Veszprém.
- Maticsák Sándor – Kelemen Ivett 2021. Csillagászat és nyelvészet. In: Bakó Endre – Bittner Beáta – Bozzay Réka (szerk.): *Debreceni Irodalmi Szemle* 24/4: 399–413. Letöltve: https://real-j.mtak.hu/24634/4/Debreceni_Szemle_2021_u29_4_.pdf (2024.12.17.)
- Nagy László 2018. *Metanyelvi ismeretek, nyelvi attitűdök, értékítéletek vizsgálata tanítójelöltek körében*. Szegedi Tudományegyetem. Nyelvtudományi Doktori Iskola. Magyar Nyelvészeti Program. Szeged.
- Pál Helén 2022. *Segédletek nyelvjárástani ismeretek tanításához*. Akadémiai Kiadó. Budapest. Letöltve: https://mersz.hu/dokumentum/m994snyit__40/#m994snyit_38_p11 (2024. 07. 08.)

- Palander, Marjatta – Riionheimo, Helka – Koivisto, Vesa (szerk.) 2018: On the Border of Language and Dialect. *Ismertetések* 17: 337–44.
- Preston, Dennis R. (szerk.) 1999. *Handbook of Perceptual Dialectology 1*. John Benjamins. Amsterdam, Philadelphia.
- Preston, Dennis R. (szerk.) 2010. Language, People, Salience, Space: Perceptual Dialectology and Language Regard. *Dialectologia* 5: 87–131.
- Rajšli Ilona 2012. Nyelvi kontaktusok a helynévadásban. Egy helynévtár feldolgozásának lehetőségei. In: Ispánovics Csapó Julianna (szerk.): *Tudomány, módszer, argumentáció*. Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács. Szabadka. 13–6.
- Sándor Anna 2007. A dialektológia és az anyanyelvi oktatás kapcsolatának szükségszerű voltáról. In: Guttmann Miklós – Molnár Zoltán (szerk.): *V. Dialektológiai Szimpozium: Szombathely, 2007. augusztus 22-24*. Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szombathely. 233–38.
- Sándor Klára 2015. Melyik a legszebb magyar nyelvjárás? *Nyelv és Tudomány*. 2015. 06. 25. Letöltve: <https://www.nyest.hu/hirek/melyik-a-legszebb-magyar-nyelvjaras> (2024. 07.22.)
- Szántóné Tóth Hajnalka 2022. *A természettudományok és a környezetismeret tantárgy iránti attitűd vizsgálata a tanító szakos hallgatók körében*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Neveléstudományi Doktori Iskola. Nevelésszociológia Program. Pécs.
- Szűj Enikő (szerk.) 1994. *Sajnovics János: Demonstratio. Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos*. Bibliotheca Regulyana 2. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest.
- Torkos Sándor 1857. A göcseji nyelvjárás. *Magyar Nyelvészet* 2: 403–17. Letöltve: https://real-j.mtak.hu/6838/1/MTA_MagyarNyelvészet_02.pdf (2024.12.17.)
- Tóth Péter 2010. *Kárpátaljai magyar dialektológiai vizsgálatok*. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Bölcsészettudományi Kar. Budapest.
- Török Sára 2023. A palóc nyelvjárás régió. *ELTE Online. Az ELTE hallgatói magazinja*. Letöltve: <https://elteonlinenew.elte.hu/tudomany/2023/10/19/a-paloc-nyelvjarasi-regio/> (2024.12.17.)
- Vargha Fruzsina Sára 2017. *A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai. Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. Letöltve: https://real.mtak.hu/86292/1/VarghaFS_monogr_20_vegleges.pdf (2024.12.18.)

Zimányi Árpád 2009. *Balázs Géza – Takács Szilvia: Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe.*

Letöltve:

<https://e-nyelvmagazin.hu/2009/12/05/balazs-geza-%E2%80%93-takacs-szilvia-bevezetes-az-antropologiai-nyelvezetbe/> (2024. 10.23.)

Forrás:

1. Borbély Alexandra 2018. *Milyen lehet egyvalamilyennek lenni...*

<https://www.youtube.com/watch?v=Wo3HP1jwuIU&t=304s> (2024.08.11.)